

УДК 811.161.2-092'6.09(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2020-16f-101-125-132

О. В. Забарний

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, методики її навчання та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Публіцистична спадщина Арнольда Грищенка

У статті досліджується публіцистична спадщина відомого українського мовознавця, випускника Ніжинського державного педагогічного інституту імені М. В. Гоголя, академіка Арнольда Панасовича Грищенка. Аналізуються жанрові особливості його публіцистичних творів, їхня тематична спрямованість. Досліджується творча манера авторського письма вченого, його світоглядні позиції та переконання. Здійснено систематизацію публіцистичних творів вченого за жанровими ознаками.

Найбільш чисельну групу публіцистичних творів Арнольда Панасовича складають дослідницькі статті. Тематично всі вони присвячені актуальним проблемам вітчизняного мовознавства. Дослідницькі статті вченого відзначалися доступністю викладу, ґрунтовною фаховою змістовою наповненістю, логічністю і структурною довершеністю, високим рівнем наукової аргументації, чіткою постановкою досліджуваної проблеми і належним рівнем узагальнення та висновків. Переважна більшість цих статей згодом увійшли до наукових посібників та монографій ученого.

До низки аналітично-публіцистичних статей останнього періоду, періоду незалежної України, належать його публікації «Проблеми викладання української мови як фахової дисципліни у вищій школі» (Івано-Франківськ, 2000 рік) та «Українська мова як фахова дисципліна у вищій школі» (Київ, 2005 рік). Це справді новаторські статті. Вперше у науковому доробку українських мовознавців так гостро було підняте питання функціонування української мови у сучасному суспільстві. Вчений наголошував на тому, що словесники покликані не лише давати ґрунтовні знання своїм вихованцям, а й вирішувати важливі соціолінгвістичні завдання.

Ключові слова: публіцистика, жанр, стиль, публіцистичний текст, тематика.

Публіцистична спадщина академіка Арнольда Грищенка порівняно невелика. Вона налічує всього 62 твори. За своєю жанровою різноманітністю вони поділяються на: науково-публіцистичні статті (іх 25); науково-довідкові статті (26); публіцистичні статті (5); рецензії (6).

Теоретики літературознавства, посилаючись на сучасні тенденції розвитку журналістики, наполегливо говорять про необхідність

відхилення від традиційної жанрової системи, що склалася у публіцистиці. Вони твердять про те, що на сьогодні для споживачів інформації поняття жанру відходить на другий план і поступається поняттю «текст». На думку дослідників, публіцистичний текст неодмінно включає три найважливіші компоненти: а) повідомлення про новину або виниклу проблему; б) фрагментарне або ґрунтовне осмислення проблеми; в) прийоми емоційної дії на читачів [1, с. 138].

У зв'язку з цим тексти, що з'являються в пресі або у періодиці, розділяють на п'ять груп: оперативно-новинні (замітка у всіх її різновидах), оперативно-дослідницькі (інтерв'ю, репортаж, звіт), дослідницько-новинні (коментар, рецензія), дослідницькі (стаття, лист, огляд), дослідницько-образні (нарис, есе, фейлетон). У контексті запропонованої класифікації ми і розглянемо публіцистичну творчість академіка А. Грищенка.

Поза сумнівом, найбільш чисельну групу публіцистичних творів Арнольда Панасовича складають дослідницькі статті. Тематично всі вони присвячені актуальним проблемам вітчизняного мовознавства.

Переважає більшість із них надрукована в журналі «Мовознавство» у часових межах від 1967 до 2005 років. Характерною ознакою дослідницьких статей Арнольда Панасовича було те, що наукову суть досліджуваної проблеми він завжди виносив у заголовок публікації. Для прикладу: «Якісні прикметники в історії української мови», «Особливості інтонації складносурядних речень у сучасній українській літературній мові», «Актуальні питання слов'янської соціолінгвістики» тощо. Дослідницькі статті вченого відзначалися доступністю викладу, ґрунтовною фаховою змістовою наповненістю, логічністю і структурною довершеністю, високим рівнем наукової аргументації, чіткою постановкою досліджуваної проблеми і належним рівнем узагальнення та висновків. Переважає більшість цих статей згодом увійшли до наукових посібників та монографій вченого.

Іншу групу статей публіцистично-дослідницького характеру вченого склали статті інформаційного спрямування. Для прикладу: «Конференція з питань усного мовлення», «Наукові дослідження Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні в десятій п'ятирічці», «Дзвінкий перегук братніх мов» тощо. Ці матеріали у своїй переважній більшості друкувалися у збірниках статей наукових конференцій та журналі «Українська мова та література в школі».

Слід зазначити, що Арнольд Панасович формувався як вчений у час повоєнних років і не був позбавлений впливу радянської ідеології. Ось як сам він згадує свої студентські роки: «Усі ми були з

середини тридцятих років минулого століття, стали свідками воєнного лихоліття, що його чи не найправдивіше описав Олександр Довженко в кіноповісті «Україна в огні», і обрали фах за покликанням, зі свідомої любові до рідної мови і літератури. Проблеми мотивації навчання, пошуку знань не існувало, хоч, звичайно, інколи й траплялися певні «відхилення від основної освітньої лінії» [2, с. 97]. Цим іронічним зауваженням А. Грищенко натякає на ті політичні переслідування викладачів Ніжинської вищої школи, які мали місце у 1956–1970 роках минулого століття.

Серед цих педагогів були й улюблені викладачі Арнольда Панасовича – доценти Олександр Королевич (Лесь Гомін), Михайло Чубач, Леся Коцюба. Арнольд Грищенко був серед тих студентів-філологів, які підписали лист на захист викладача зарубіжної літератури Михайла Степановича Чубача, якого звільнили з роботи за «ідеологічні помилки». Лист не допоміг, лише викликав нову хвилю переслідувань. Старосту групи, у якій навчався Арнольд Грищенко, було виключено з інституту.

Емоційний і запальний Арнольд Грищенко, боляче переживав тогочасну українську національно-культурну ситуацію. В Ніжинському педінституті він пройшов справжню школу національного виховання, формування національної свідомості на тлі тих інтернаціональних сюжетів і мотивів, які в багатьох випадках визначали зміст радянської освіти.

Українське мовознавство у ті часи набувало свого розвитку під пильною опікою комуністичної партії і тому не варто дорікати мовознавцям за появу у їхньому науковому доробку ідеологічних догм та штампів. Таким був час, такою була дійсність. Саме цим можна пояснити появу в журналі «Українська мова та література в школі» №12 за 1982 рік переконливої аналітичної статті Арнольда Грищенка «Дзвінкий перелік братніх мов». Це був чудовий зразок публіцистичного мислення вченого, щоправда на радянській методологічній основі. Та, власне, альтернативної на той час і не було. Статтю просто б не надрукували.

У цій статті Арнольд Панасович виявив себе, як блискучий публіцист, який глибоко розуміє історію проблеми, вміло володіє фактом, фахово коментує його, наводить цікаві статистичні дані, оперує порівняльною статистикою, толерантно підводить читача до висновків і узагальнень. А вони такі: «...політика у галузі національних стосунків полягає в досягненні повної єдності націй і народностей без будь-якого применшення чи нівеляції їх соціально-культурної самобутності» [3, с. 50]. Згодьтесь, зважено і розумно.

До низки аналітично-публіцистичних статей останнього періоду, періоду незалежної України, належать його публікації «Проблеми викладання української мови як фахової дисципліни у вищій школі» (Івано-Франківськ, 2000 рік) та «Українська мова як фахова дисципліна у вищій школі» (Київ, 2005 рік). Це справді новаторські статті. Вперше у науковому доробку українських мовознавців так гостро було підняте питання функціонування української мови у сучасному суспільстві. Вчений наголошував на тому, що словесники покликані не лише давати ґрунтовні знання своїм вихованцям, а й вирішувати важливі соціолінгвістичні завдання, пов'язані з утворенням престижу української мови як «комунікативної системи, здатної задовольняти спілкування в усіх необхідних галузях сучасного суспільства» [4, с. 38]. Вчений акцентував увагу на тому, що у сучасному українському суспільстві склалася парадоксальна ситуація, коли українська мова, що за лексичною будовою, словотвірними можливостями, граматичним ладом чи іншими ознаками не поступається перед мовами світу, ніяк не вийде на державницькі позиції, ніяк не може виконувати гарантовані їй Конституцією функції. Арнольд Панасович, з притаманною йому сміливістю, заявив, що мовою маніюють горе-політики, яким Україна байдужа і чужа. Вони підживлюють під час виборів своє електоральне поле обіцянками про офіційний, державний статус російської мови і цим самим розпалюють ворожнечу всередині країни [4, с. 39]. У цих своїх дослідницько-публіцистичних статтях професор А. Грищенко чітко і переконливо оприлюднив свою громадянську позицію як вчений і громадянин України.

До групи науково-довідкових статей Арнольда Грищенка належать публікації, які були вміщені в Енциклопедії «Українська мова» / редколегія: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та інші. Київ: Укр. енцикл. 2002 рік. Друге видання було здійснене у 2004 році. Таких статей 26. Невеликі за обсягом (1–2 стор.), лаконічні, водночас надзвичайно глибокі за змістом, який повністю вичерпував означене питання. Вони мали чітку структуру у своїй побудові, яка складалася із означення проблеми, наукового обґрунтування її, коментування наукової суті та перспективи розвитку, узагальнення. Для прикладу: «Інфінітивне речення», «Неповне речення», «Непоширене речення» тощо. У таких статтях надзвичайно важливим був рівень наукової аргументації, адже їх обсяг не дозволяв вдаватися до розлогих міркувань. Арнольд Панасович з цим впорався блискуче.

У підручнику «Основи теорії журналістської діяльності» колектив авторів пропонує розподіл публіцистики на три різновиди: інформаційно-публіцистичну (замітка, репортаж, інтерв'ю, звіт); аналітично-публіцистичну (стаття, рецензія, коментар); художньо-публіцистичну (нарис, етюд, памфлет, есе) [5, с. 98].

У контексті досліджуваної теми нас найбільше цікавить останній, художньо-публіцистичний різновид. У дослідницькій спадщині професора А. Грищенка суто публіцистичних статей лише п'ять. Це нариси про видатних українських мовознавців О. Н. Синявського та М. А. Жовтобрюха. Причому до змалювання творчої постаті кожного з них він звертався двічі, а то й тричі.

Перший раз у радянські часи, згодом вже у часи незалежної України. Кожний з цих нарисів по-своєму цікавий і мав на меті своє завдання. Якщо перший допис про видатного українського мовознавця О. Н. Синявського (вміщений у журналі «Мовознавство» за 1967 рік, № 6), мав на меті вшанування пам'яті вченого і означення його наукового доробку, то другий: «Люди і долі (Штрихи до портрета Олексі Синявського)», який вчений опублікував у науковому, публіцистичному, художньо-літературному альманасі «Рідний край» № 1 (12) за 2005 рік, перед нами постав українській мовознавець, перш за все, як людина, як творча особистість, що присвятила свій науковий шлях дослідженню і розбудові національної мови.

Окремо слід зупинитися на постаті Михайла Андрійовича Жовтобрюха. Михайло Андрійович був не лише науковим керівником молодого аспіранта Арнольда Грищенка у 1960–1963 роки в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні, він став його колегою, наставником, старшим товаришем на тернистому науковому шляху протягом довгих років їхньої дружби. Арнольд Панасович високо цінував і дорожив цими стосунками. Він тричі звертався до постаті М. А. Жовтобрюха у своїх нарисах. Перший раз у 1975 році, коли вітав свого наставника і колегу зі 70-річним ювілеєм (журнал «Мовознавство», 1975, № 5), вдруге, коли вітав свого наставника зі славним 80-річним ювілеєм (стаття мала назву «Високий обов'язок вченого» і була вміщена в журналі «Мовознавство» № 5 за 1985 рік). Втретє він звернувся до постаті академіка М. А. Жовтобрюха вже по його смерті (Михайло Андрійович прожив 90 років і помер у 1995 році). Стаття мала назву «Великий зодчий на ниві українського мовознавства» і написана вона у співавторстві з доктором філологічних наук, професором Миколою Івановичем Степаненком.

Ця праця приурочена столітньому ювілею видатного мовознавця і вміщена у журналі «Українська мова й література в середніх

школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах» № 7–8 за 2005 рік. Це чи не найкращий бібліографічний нарис, який вміщено про Михайла Андрійовича Жовтобрюха в українській мовознавчій та літературознавчій літературі. І не тому, що він найбільш повний за наповненням біографічних фактів із життя вченого, чи повним переліком його наукових праць. Цей нарис передає нам образ живої людини з усіма її вадами та чеснотами, з її повсякденним життям і тими високими цілями, які ставив учений у своїй просвітницькій діяльності. Це надзвичайно багатий на наукові одкровення матеріал. «Як учений М. А. Жовтобрюх був справжньою енциклопедією українознавства. Він блискуче орієнтувався у складних перипетіях історії України, досконало знав специфіку становлення української літератури й культури, гуманітарних галузей наукового знання.

М. А. Жовтобрюх був чуйним і дбайливим вихователем наукових кадрів. Що ж до кількості тих, кого він консультував, напучував добрим словом, то статистика тут безсила. Та найголовніше в тому, що довгі літа нічого не змінювали в характері М. А. Жовтобрюха: ні допитливого розуму, ні бажання творити, ні спраги спілкування. Засади людяності, наукового сумління, чесності й добропорядності, які визначали життєвий шлях М. А. Жовтобрюха, варті наслідування» [6, с. 159]. І ці засади Арнольд Панасович наслідував усе своє життя.

Цей публіцистичний нарис цікавий для нас іще й тим, що дає змогу розгледіти постать та індивідуальність самого автора, його майстерність інтерпретувати факти, логічно будувати й представляти матеріал. Не останнім критерієм є також комунікативна мета висловлювання, у відповідності з якою публіцист обирає жанр. У публіцистиці особливе місце відводиться авторові, його позиції, самовияву в тексті.

Для публіцистики Арнольда Грищенка характерними ознаками є актуальність поставленої проблеми, глибоке її осмислення і теоретичне обґрунтування, послідовність викладу думок, чітка авторська позиція, масштабність мислення, майстерне володіння словом і вміле вплетення в канву тексту засобів підвищення комунікативної спрямованості твору.

До аналітичного доробку публіцистики вченого належать його рецензії на книги: «Радянське мовознавство за 50 років» (1967); Дудик П. С. Синтаксис усного літературного мовлення (1974); Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука (1975); Шульжук К. П. Складні багатокomпонентні речення в українській мові (1986); Степаненка М. І. Взаємодія формально-

граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення (1998).

Рецензії мовознавця відзначалися високою професійною спрямованістю, глибоким проникненням у текст, оригінальною аналітичною діяльністю, переконливими висновками та узагальненнями.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що публіцистична спадщина академіка Арнольда Панасовича Грищенка є справді науковим надбанням не лише вченого, але й усього сучасного українського мовознавства.

Література

1. Основы творческой деятельности журналиста: учебник для студентов вузов по специальности «Журналистика» / ред.-сост. С. Г. Корконосенко. Санкт-Петербург: Знание, 2000. 272 с.

2. «І дорогий, і незабутній» / заг. ред. Т. Д. Пінчук. Ніжин: Аспект-поліграф, 2005. С. 97–99.

3. Грищенко А. П. Дзвінкий перегук братніх мов. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 12. С. 43–50.

4. Академік Арнольд Панасович Грищенко. Бібліографія до 70-річчя / упоряд. М. І. Степаненко. Полтава: АСМІ, 2006. 155 с.

5. Грищенко О., Кривошеєв Г., Шкляр В. Основи теорії журналістської діяльності. Київ: Міжн. інститут лінгвістики і права, 2005. 205 с.

6. Грищенко А., Степаненко М. Великий зодчий на ниві українського мовознавства. *Українська мова і література в загальноосвітніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2005. № 7–8 (40–41). С. 156–63.

References

1. Koronosenko, S. G. (ed.) (2000). Fundamentals of journalist's creative activity: A textbook for students of universities in the specialty «Journalism». Spt.: Znanie [in Ukraine].

2. Pinchuk, T. D. (2005). «Expensive and unforgettable». Nizhyn: Aspect-polygraph [in Ukraine].

3. Gryshchenko, A. P. (1982). Loud echo of sister languages. *Ukrainian language and literature at school*. 12, 43–50 [in Ukraine].

4. Stepanenko, M. I. (2006). Academician Arnold Panasovych Gryshchenko. Bibliography to the 70th anniversary. Poltava: ASMI [in Ukraine].

5. Grytsenko, O., Krivosheev, G., Shklyar, V. (2005). Fundamentals of the theory of journalistic activity. K.: Int. Institute of Linguistics and Law [in Ukraine].

6. Gryshchenko, A., Stepanenko, M. (2005). Great architect in the field of Ukrainian linguistics. *Ukrainian language and literature in secondary schools, gymnasiums, lyceums and colleges*. 7–8 (40–41), 156–163 [in Ukraine].

O. V. Zabarniy

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Methods of Teaching and Journalism of Mykola Gogol Nizhyn State University

Arnold Gryshchenko's journalistic heritage

The journalistic heritage of the famous Ukrainian linguist, the graduate of the Nizhyn Gogol State Pedagogical Institute, academician Arnold Panasovych Gryshchenko is examined in the article. The main genre features of his journalistic works, their thematic orientation are analyzed. The creative manner of the author's writing of the scientist, his worldview and beliefs are investigated. Systematization research on genre grounds are carried out.

The academician Arnold Gryshchenko's journalistic heritage is comparable small. There are only 62 works. By its genre diversity, they are divided into scientific-journalistic articles (25 of them); scientific reference articles (26 of them); publicist articles (5); reviews (6.)

Undoubtedly, the most numerous group of Arnold Panasovych's journalistic works is research articles. All of them thematically deal with current issues of linguistics.

Research articles of the scientist were marked by the availability of presentation, thorough professional content, logic and structural perfection, a high level of scientific argumentation, a clear formulation of the research problem and the appropriate level of generalization and conclusions. The vast majority of his articles were later included in scientific manuals and monographs of the scientist.

Another group of journalistic – research nature articles of the scientist were articles of informational orientation. For example: "Conference on oral speech", "Research of the linguistics Institute named after O. O. Potebnya in the tenth Five-Year Plan", "Loud Echo of sister languages", etc. Those materials in the vast majority were printed in the scientific conferences' collections of articles and the journal "Ukrainian language and literature at school".

Key words: journalism, genre, style, journalistic text, subjects.